

73. Щупак І. Нацистська антисемітська пропаганда серед місцевого населення України / І. Щупак // Проблеми історії Голокосту: наук. журнал. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – Вип. № 3. – С. 147–175.
74. Lower W. Pogroms, mob violence and genocide in western Ukraine, summer 1941: varied histories, explanations and comparisons / W. Lower // Journal of Genocide Research. – 2011. – № 13 (3). – September. – P. 217–246.
75. Mędykowski W. W. Cieniugigantów: Pogromy 1941 roku w byłej sowieckiej strefie okupacyjnej: kontekst historyczny, społeczny i kulturowy / W. Mędykowski. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2012. – 445 s.
76. Michman D. The emergence of Jewish ghettos during the Holocaust / D. Michman. – Cambridge university press ; Yad Vashem, 2011. – 191 p.
77. Snyder T. The Life and Death of Western Volhynian Jewry, 1921–1945 / T. Snyder // The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization / Edited by Ray Brandon and Wendy Lower. – Bloomington: Indiana University Press; United States Holocaust Museum, 2008. – P. 77–113.
78. Spector S. The Holocaust of Volhynian Jews, 1941–1944 / S. Spector. – Jerusalem, 1990. – 383 p.
79. Spector S. The Jews of Volhynia and their Reaction to Extermination. – p. 159-186 [Електронний ресурс] // Яд Вашем: [веб-сайт]. – Режим доступу: Режим доступу: http://www1.yadvashem.org/untoldstories/documents/studies/Shmuel_Spector.pdf – Дата доступу: 11.06.2013.

УДК 94 (477).08

Н. Білоус

«ПАКТ МОЛОТОВА-РІББЕНТРОПА: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ»

У статті аналізуються погляди видатних вчених, істориків щодо проблем радянсько-німецьких договорів, а особлива увага приділяється «Пакту Молотова - Ріббентропа»: договір про ненапад.

Ключові слова: політика, договір, радянський режим.

The article analyzes the views of prominent scientists, historians on the problems of the Soviet-German treaties, and special attention is given of the Molotov - Ribbentrop Pact.

Keywords: policy, contract, Soviet.

Одне з центральних місць посідає радянсько-німецький пакт про ненапад, підписаний у Москві 23 серпня 1939 року. Власне, сам пакт загадки ніколи не становив. Його було опубліковано одразу ж після його підписання, таємницею залишався додатковий протокол. Світова громадськість вперше дізналася про існування протоколу у січні 1948 року, після публікації державним департаментом США збірки трофейних документів з архівів міністерства закордонних справ гітлерівської Німеччини. Збірка мала назву «Нацистсько-радянські відносини, 1939 – 1941 рр.» [3, с. 605-700] і підводила читачів до висновку: підписавши з нацистською Німеччиною пакт про ненапад, Радянський Союз тим самим спричинив Другу світову війну. Дослідження даної проблематики пов'язане, насамперед, із загальними напрямками еволюції радянсько – німецьких взаємин у міжвоєнний період та на початку Другої Світової війни. Окрім історичного та ідеологічного аспектів, дана проблематика має велике значення для розвитку міждержавних відносин на сучасному етапі.

В останні роки у вивченні подій напередодні Другої Світової війни відбулися значні зміни. Однією із позитивних змін стало створення умов для подальшого поглиблення наших знань про війну на основі залучення раніше недоступних архівних документів, отримання можливості критичного осмислення досягнень радянської історичної науки, відмова від нашарувань кон'юнктурного характеру.

Об'єктивний науковий аналіз як окремих аспектів, так і всього комплексу питань щодо політичної суті проблеми й місця підписання даних договорів 1939 року та таємних протоколів до них, конкретний фактичний матеріал і підсумки дослідження мають вагоме історичне значення [4, с. 344-400].

Упродовж багатьох років істориків цікавили та цікавлять і сьогодні питання: чи можна було попередити напад Німеччини та СРСР? Чи існували альтернативи тим політичним та воєнним рішенням, які приймалися радянською владою напередодні війни? У чому причини тяжких поразок Червоної Армії на початку війни? Чи можна було уникнути таких поразок, чи, хоча б, зменшити розміри їх трагічних наслідків? Саме науковий аналіз та дослідження цієї теми дають можливість, по-перше, пролити світло на низку маловідомих або суперечливих подій міжнародного та внутрішньополітичного характеру; по-друге, поглянути на складні питання радянсько – німецьких взаємин міжвоєнного періоду і початку Другої Світової війни та наслідки цих стосунків для України з точки зору сучасного вітчизняного історичного мислення; по-третє, сприяти розвитку міждержавних стосунків на сучасному етапі на принципах взаємоповаги, взаємодовіри; по-четверте, з метою стабілізації і зміцнення міжнародного становища в такому вибухонебезпечному районі, яким є Європа внаслідок уроки складних і навіть трагічних подій 1939 – 1945 років. Саме так можна окреслити наукову та політичну актуальність досліджуваної теми, її практичну вагомість і пізнавальне значення.

На пострадянському просторі існує велика кількість літератури наукової та науково-популярної, присвяченої радянсько – німецьким договорам 1939 року та впливу їх на долю українських земель. Хоча ще зовсім нещодавно до інформації був обмежений доступ, адже високопосадовці не хотіли, щоб громадськість вникала у суть воєнно-політичної гри, яку вели А. Гітлер та Й. Сталін при підписанні договорів 1939 року, а особливо таємних додаткових протоколів до них.

У радянський період було написано чимало праць, присвячених «золотому вересню» 1939 року. Наприклад, у монографії Б. Бабія «Возз'єднання Західної України з Української РСР» [1, с. 81-84], на думку автора, віковічне прагнення українського народу возз'єднатися здійснилося у 1939 році, саме ним він пояснював зліття в єдине ціле двох частин України, завдяки вміль політиці радянського керівництва. У роботі багато уваги приділено встановленню політичної системи радянського зразку та ентузіазм населення Західної України щодо об'єднання українських земель. У монографії «Триумф і трагедія. Политический портрет И. В. Сталина» [2, с. 100-105] Д. А. Волгоногов дає оцінку політичному портрету Й. Сталіна, аналізує його дії та висловлює своє бачення щодо подій 1939 року та причин, з яких Й. Сталін поводив себе так, а не інакше. Г. А. Деборін у своєму дослідженні «Международные отношения и внешняя политика СССР (сентябрь 1939 – май 1941 гг.)» [5, с. 60-65] висловлює своє бачення щодо міжнародної політики Радянського Союзу у масштабах міжнародних відносин з іншими державами. Розкриває перед нами засекречені причини певних дипломатичних акцій та підписаних домовленостей.

Немаловажливою для вивчення є також праця М. І. Семиряги «Советско-германские договоренности в 1939 - июне 1941 г.: взгляд историка» [8, с. 228-234]. У цій праці історик піднімає також питання ролі в німецькій стратегії «українського питання». Паралельно із розігруванням «української карти» німецькі дипломати гарячково шукали шляхів до порозуміння із радянськими диктаторами. Історик розповідає, що 26 липня 1939 року співробітники німецького МЗС вперше натякнули радянському представнику в Берліні Г. Астахову про потребу відновити взаємовигідні стосунки, на перепоні яким не стане ані проблема Прибалтики, ані «українське питання». 2 серпня 1939 року глава МЗС Третього Райху Й. Ріббентроп особисто спілкувався з радянськими представниками і запевнив, що Німеччина «прихильно ставиться до Москви», запропонувавши водночас Кремлю визначитися чи він йтиме з Францією та Британією, чи з Німеччиною.

На увагу заслуговує дослідження І. Фляйшхауера «Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии, 1938-1939 гг.» [10, с. 65-70]. Автор аналізує радянсько-німецький пакт 1939 року та говорить, що він у значній мірі є результатом цілеспрямованої діяльності заляканих авантюризмом та агресивністю Гітлера провідних співробітників німецького посольства у Москві і, перш за все, посла Шуленбурга, який в 1944 році став активним учасником заговору проти фюрера. Боячись, що курс Гітлера приведе країну до гибелі, вони думали, що з підписанням пакту, німецька зовнішня політика повернеться до першоджерела розумного змісту. Німецький історик детально аналізує німецько-польські відносини того періоду, говорячи, що А. Гітлер вперше зіткнувся із польською «впертістю» і саме тоді він почав «искать пути и средства наказания Польши с помощью России» [11, с. 56-60].

Цікавою є книга авторів Ю. Л. Д'якова та Т. С. Бушуєвої «Фашистский меч ковался в СССР» [6, с. 76-84]. У праці висвітлені мало відомі факти, наприклад, що німецький вермахт в обхід версальських заборон набирав силу на нашій землі. В СРСР у глибокій таємниці будувалися та працювали спільні заводи, аеродроми, танкові та авіаційні школи. Тут навчався весь «квіт» фашистського вермахту. Автори доводять, що основу радянсько-німецького воєнного співробітництва заклали ще В. Ленін, Л. Троцький, Й. Сталін. Документи, які автори пропонують розглянути в книзі, раніше не бачили світу: поставлений на них багато

років тому гриф «цілком таємно» надовго заховав їх в архівний ГУЛАГ, виключив їх із свідомості народу. Автори вважають своїм обов'язком, опираючись на досліджувані матеріали, розповісти всю правду, у всій її широті, важкості та суперечливості. Дослідники зробили великий вклад у розкриття багатьох засекречених документів. У своїй праці історики викладають події «дружби» між Німеччиною та радянським союзом, проводячи лінію їх відносин ще після першої світової війни. Як би не було, після 1933 року радянсько-німецька дружба поступово зникала, її основа – воєнне співробітництво – розпалося, наче зовсім несподівано. За показаннями фон Дірксена, ініціатива розриву походила від ССРСР: «Советское военное руководство потребовало, чтобы рейхсвер прекратил осуществление всех своих мероприятий в России...» [7, с. 5-10].

Для кращого розуміння рішень головнокомандувачів ССРСР та Німеччини була створена книга А. Трубайчука «Брудершафт двох диктаторів». Пропонується книжка – перша із задуманої автором серії політичних портретів визначних діячів ХХ століття, діяльність яких тією, чи іншою мірою вплинули на розвиток важливих суспільних, політичних, економічних та історичних процесів. У книзі йдеться мова про політичний феномен Адольфа Гітлера та Йосипа Сталіна – диктаторів двох найбільш тоталітарних режимів століття [9, с. 5-9]. Знання особистості цих людей допоможе кращому розумінню їх вчинків та виборів.

Із встановленням незалежності відбулося перегляд запропонованих радянською владою концепцій. По-перше, було суттєво розширено коло проблем у вивченні підписання радянсько-німецьких договорів 1939 року, дослідники відкривали та знаходили все нові документи, які з тих чи інших причин були прихованими. По-друге, відбувся процес перегляду уже розроблених тверджень стосовно причин та наслідків підписаних домовленостей між ССРСР та Німеччиною. Сучасна історіографія ввела в науковий обіг чимало різноманітних праць, присвячених підписання договорів між Німеччиною та ССРСР, їх передумови та наслідки для України. Це, у свою чергу, суттєво піднесло дослідження на якісно новий етап.

Джерела та література

1. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Української РСР. – К., 1954. – 196 с.
2. Буллок А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть. В 2-х т. - Смоленск, 1994. Т. 2 – 328 с.
3. Внешняя политика СССР: 1925 – 1934 гг.. Сборник документов. Т. III // Сост. Тисминев А.С. – М., 1945. – 801 с.
4. Внешняя политика СССР: 1935 – июнь 1941 г.. Сборник документов. Т. IV. М., - 1946. – 647 с.
5. Деборин Г. А. Международные отношения и внешняя политика СССР (сентябрь 1939 – май 1941 гг.). – М., 1947. – 147 с.
6. Дьяков Ю. Л., Бушуева Т. С. Фашистский меч ковался в СССР. М.: Советская Россия, 1992. – 384 с.
7. Дьяков Ю. Л., Бушуева Т. С. Фашистский меч ковался в СССР. – С. 25.
8. Семиряга М. И. Советско-германские договоренности в 1939 — июне 1941 г.: взгляд историка // Сов. государство и право. – 1989. – № 9. – 360 с.
9. Телеграмма В. М. Молотова И. В. Сталину от 13 ноября 1940 г. // Горлов С. А. Переписка В. М. Молотова с И. В. Сталиным // ВИЖ. - 1992. - № 9. - С. 19
10. Фляйшхауэр И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии, 1938–1939. – М.: Прогресс. – 1991. – 481 с.
11. Фляйшхауэр И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938 – 1939. – М., 1990. С. 110.

УДК 930.1(44):[28(=1):316.3]“1958/...”

Б. Сипко

ФРАНЦУЗЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО МУСУЛЬМАНСЬКУ СПІЛЬНОТУ П'ЯТОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті на основі новітніх французьких досліджень проаналізовано рівень вивченості мусульманської спільноти П'ятої Республіки. Основний акцент зроблено на таких напрямках “нової історичної науки”, як постколоніальні студії, культурно-антропологічна історія, соціорелігійна історія, гендерні студії та нова міська історія.

Ключові слова: мусульманська спільнота, французька історіографія, П'ята Республіка.

On the basis of new French researches the level of knowledge about the Muslim community of the Fifth Republic were analyzed. Focus was primarily on the following areas of the new history, as postcolonial studies, cultural and anthropological history, social and religious history, gender studies and the new urban history.

Keywords: Muslim community, French historiography, Fifth Republic.

З 1970-х рр. на Заході утверджується “нова історична наука”, представники якої прагнули відійти від політичної історії “великих людей” і зосередитися на структурних і масових процесах. Основними дійовими персонажами на сторінках праць “нових істориків” стали пересічні люди, які представляли більшість, а не “елітарну меншість”. Ще однією особливістю підходів “нової історичної науки” є міждисциплінарність та опертя на нову методологію, розроблену здебільшого за межами історичної науки, в руслі інших суспільствознавчих дисциплін [4, с. 9–10]. Тому важко провести чітку межу між “новою історією” та соціологією, політологією, культурологією та іншими гуманітарними науками. Саме у контексті “нової історичної науки” і розвивалися наукові студії “французького ісламу”. Зауважимо, що у Франції “нова історія” була тісно пов'язана зі школою “Анналів”, і серед науковців триває дискусія, чи це постанналівська течія, чи мутація всередині школи [2, с. 49].

Наукові дослідження ісламської присутності в країнах Західної Європи розпочалися у 80-х рр. ХХ ст. Саме в цей час у Франції з'явилися роботи Бруно Етьєна “Франція та іслам” (1989), Жіль Кепель “Ісламські передмістя. Народження релігії у Франції” (1987), Ремі Лево “Мусульмани у французькому суспільстві” (1988) та Жослін Сезарі “Бути мусульманином у Франції. Асоціації, активісти та мечеті” (1994).

З огляду на значну кількість публікацій, дотичних до проблем “французького ісламу”, які побачили світ на зламі ХХ–ХХІ ст., ми проаналізували їх за схемою: “синтетичні праці, присвячені історії ісламу у Франції та країнах Західної Європи → роботи, які стосувалися окремих аспектів нашого дослідження, написані представниками різних наукових шкіл.

У 2006 р. побачила світ фундаментальна колективна монографія французьких істориків, присвячена історії ісламу та мусульман у Франції від середньовіччя і до початку ХХІ ст. [29]. Розділи про іслам у П'ятій Республіці підготували Катрін Вітол де Венден, Франк Фрегозі, Бенжамен Стора, Едуард Мільз-Афіф і Мішель Кади. Серед висвітлених тем фігурували й проблеми інтеграції мусульман у французьке суспільство, особливості інституціоналізації “французького ісламу” та інтерпретація ісламського чинника у громадській думці. Це гарно ілюстроване енциклопедичне видання, передмову до якого написав Жак Ле Гофф, можна вважати першою якісною спробою комплексного осмислення питання “французького ісламу” істориками, оскільки раніше цією науковою проблемою цікавилися здебільшого соціологи, політологи, юристи та журналісти.

Цікавою і добре аргументованою є праця доктора суспільних наук з Інституту політичних досліджень Гренобля – Соні Тебак [46]. У цій роботі подано огляд історії мусульманської громади Франції від її появи і до початку ХХІ ст. Монографія С. Тебак цінна багатим фактичним матеріалом і вваженими оцінками. Але оскільки згадана праця була складовою узагальнюючого дослідження, ініційованого Інститутом Відкритого суспільства ЄС з метою порівняти становище мусульман у країнах Західної Європи, структура розділів є уніфікованою, і робота нагадує довідкове видання про “французький іслам”.

Феномен “ісламофобії” та його французькі модифікації детально дослідив соціолог і політолог Вінсент Гейсер [25–27]. На його думку, у П'ятій Республіці на зламі ХХ–ХХІ ст. боялися не так ісламу, як видимих релігійних атрибутів, тому В. Гейсер запропонував тезу про поширення у Франції “хіджабофобії”. Її докладно розглянуто у спільному дослідженні В. Гейсера та журналіста Азіза Земури “Маріанна та Аллаха. Французькі політики і мусульманське питання”, написаному на основі архівних матеріалів та інтерв'ю. Основна теза: мусульманський комунотаризм є не так витвором повсякденного життя ісламістських груп і організацій, як конструюванням політиків [27]. Автори нагадують, що словосполучення “французький іслам” вживалося ще в період Першої світової війни, тому дискусія про доцільність термінів “французький іслам” чи “іслам у Франції” на зламі ХХ–ХХІ ст. вважають регресом П'ятої Республіки в цьому питанні [27, р. 7].

В. Гейсер також вірив в “алжирський [постколоніальний] синдром” французької влади, що проявлявся у тому, що політики у питаннях ісламу, у тому числі й культурного життя французьких мусульман, консультувалися із міністерствами закордонних справ, забуваючи про переважання серед мусульман Республіки “другого” та “третього” покоління, які не мали жодного відношення до цих інституцій.